

istorija jedne recepcije: kako (ni)su čitali kodera... .(VI)

sava damjanov

*U slavu i spomen Đorda Markovića Koderu
(1806–1891)*

KODERIUM, zagonetna reč koju bi pesnik **Romoranke**, taj istinski mag jezika, mogao pretvoriti u bezbroj neponovljivih reči-bića. Ali, u njegovom beskrajnom rečniku ona se javlja samo jednom, u pismu Mariji Milutinović (1858), da bi označila pesnikove jezičko-umetničke projekte, tj. njegov, Koderov Tekstualni Univerzum. Nije li nam tim Imenom on, koji je verovao da Ime zaista predstavlja Suštinu, sugerisao nešto važno, nešto što treba da respektuje svako ko na neki način ulazi u Koderov Univerzum (koji, naravno, mora biti tekstualni, tj. jezički)? Ako jeste, onda ovo mesto može samo tako da se zove: jer, ovde se tekstovi-hodočasnici klanjavu senima tog Univerzuma, u vreme kada se navršava 99 godina od smrti njegovog Tvorca. Da, upravo tako je moralno biti, ovaj prostor morao se otvoriti baš na 99-godišnjicu Koderove smrti (a ne, recimo, na stogodišnjicu – kako to obično biva!), jer samo mistični broj (99) može se posvetiti Onome ko je u svojim pismima pozdravljao demone, dopisujući na kovertama ili belinama magijsko-vradžbinske formule i poruke za htionska bića. Zato, ovaj KODERIUM treba shvatiti i kao svojevrsni spomenik (u znaku 99) Đoru Markoviću Koderu, jednom od najradikalnijih, najinovativnijih i najoriginalnijih stvaralaca u srpskoj književnosti, koji – zanemaren i potcenjen od te iste književnosti – pravi spomenik, u stvarnosti, još uvek nema...

Sava Damjanov

Drugu fazu recepcije Koderovog dela u srpskoj književnosti možemo pratiti od onog trenutka kada njegova jedina za života štampana knjiga (**Romoranke**) i njegovi rukopisi počinju potpuno samostalan život, lišeni onih dodatnih relacija koje su proizilazile iz neposrednih dodira sa autorom i utisaka o njegovoj ličnosti relacija koj su, videli smo, neretko određivali i recepciju Koderovog jezičko-umetničkog stvaralaštva). Sada, nakon smrti Đorda Markovića Koderu, pred potencijalnim čitaocem stajao je samo Tekst, tačnije: mreža jezičko-semantičkih lavirinata šifrirana upravo onako kako to preovladajuća literarna tradicija (na kojoj je pomenuti čitalac i formirao svoje recepcione moduse) još uvek nije cinala, tekstualna mreža kakava, dakle, nije bila »legalizovana« kao prihvatljiv i autentičan vid književnog stvaranja. Taj preovladajući tradicijski tok, koji je kod nas presudno determinisan (i kanonizovan!) Vukom i vukovcima, imao je (doduše, u manje-više modifikovanim oblicima) znatan uticaj i u ovoj fazi recepcije Koderovog dela, koliko na samu tu recepciju, toliko i na tadašnju srpsku književnost uopšte. S druge strane, na samom početku tog perioda, dakle već na preseku XIX i XX vek, kod nas se pojavljuju prvi rasprostranjeni znaci modernističkih interesovanja⁸⁸, a potom, između dva rata, srpska književnost biva obeležena čitavim spektrom modernističkih avantgardnih »izama«: naravno, u ovom kontekstu nameće se pitanje o recepciji Koderovog dela od strane predstavnika takvih (njemu nesumnjivo srodnih) jezičko-umetničkih orientacija. Ako bismo, poštujući najelementarniji fakticitet, zaošttrili to pitanje, ono bi glasilo: kako to da naši modernisti, zenitisti, nadrealisti i drugi (barem međuratni!), izrazito inovacijski i antiradicionalistički usmereni pisci, nisu uspeli otkriti Koderu kao svog istinskog poetičkog prethodnika i u tom smislu ga revalorizovati, reaffirmisati (onako kako su to, recimo, francuski nadrealisti učinili sa Lotreamonom)? Jer, izvesno je da tokom ove faze recepcije Koderovog dela, uprkos tome što je trajala najduže od sve tri (gotovo osam decenija, tj. do pojave sušinskih novih Vukadinovićevih i Popovićevih čitanja i vrednovanja tog dela krajem šezdesetih i početkom osamdesetih), možemo pronaći sasvim malo upaćljivih i relevantnih recepcione sklopljenja. Irrelevantnost i (shodno tome) zaborav, koje su suvremenici (odnosno, njihovi horizonti očekivanja) nametnuli pesnikovom delu, sada se neumitno postvaruju, a u retkim tekstualnim osvrtima sve više se učvršćuje slika Đorda Markovića Koderu kao neobične, retke, pa i ekscentrične, ali ne i književno relevantne pojave, kojoj bi se vredelo ozbiljnije posvetiti.

Dakako, kao i u prethodnoj fazi, i ovde postoje odstupanja u odnosu na pomenuti preovladajući obrazac: takvi dragoceni izuzeci sumornu recepciju sliku ove faze ipak čine nekoliko svetlijom, složenijom, zanimljivijom. Moglo bi se čak reći da oni, svojim najlucidnijim dometima, katkad nagoveštava-

ju moderniju i primerenu recepciju Koderovog dela, koja će se realizovati u trećoj fazi (od kraja šezdesetih i početka sedamdesetih), delimično baš i kroz otpor dotadašnjim, dominantlynerazumevajućim, recepcionskim modelima...

10. PRVA POSTHUMNA ČITANJA: UZGREDNI POMENI, POTPUNA MARGINALIZACIJA, PUT U KNJIŽEVNOISTORIJSKI ZABORAV...

Na početku ovog perioda, kojeg, pored ostalog, karakterišu i ozbiljni pokušaji sinstetičkog promišljanja istorije srpske književnosti, sretamo i prve valorizacije Koderovog dela u kontekstu naše literarne tradicije.⁸⁹ Neposredno pre tih prvih, kontekstualno širih valorizacija, Koderovi suvremenici Jovan Jovanović Zmaj, Jovan Subotić i Laza Kostić publikovali su nekoliko svojih kratkih, više uzgrednih opaski o našem pesniku i njegovom delu, opaski koje su indikativne jer upaćljivo izražavaju protivurečnosti i nedorečnosti što su pratile recepciju tog dela i u prethodnoj i u ovoj fazi.

Tako će se Jovan Jovanović Zmaj, više od tri decenije nakon svojih napisu u »Javoru, ponovo vratiš Koderu, pozivajući se na njega u jednoj fusnoti nešto blažim i tolerantnijim tonom no što je to činio ranije. Zapravo, u pomenutoj fusnoti Zmaj obrazlaže zašto je u svom prepevu Aranđejevog speva **Toldija** upotrebljio jedan Koderov neologizam: očito, za Zmajja je **Romoranke** i dalje prevashodno nerazumljiva (tj. – kako sam kaže – »jedna razumljiva«), ali – sada – »ne i sasvim bespojetična«; ipak, ona naglašava da neologizam o kome je reč upotrebljava isključivo »u spomen tome retkom čovekova« (što implicira nezainteresovanost za njegov eventualni vrednost – »pojetični« aspekt). S druge strane, Jovan Subotić u svojoj autobiografiji, uz uobičajene komplimente pesnikovoj učenosti i pominjanje njegovog »osobitog karaktera«, bez uvijanja, ističe da je prava sreća za našu književnost što **Romoranke** (i uopšte, Koderova jezičko-umetnička orientacija) nije imala većeg uticaja⁹⁰. Najzad, najzanimljivija od pomenutih uzgrednih opaski jeste ona koju je zabeležio Laza Kostić, a koja – između ostalog – baca nešto jasniju svetlost na posebne razloge Zmajevog pozognog, nesumnjivo blažeg stava prema Koderovom stvaralaštvu. Naime, 1902. godine, u svojoj polemičkoj raspravi o Zmajevom pesništvu – tačnije, u poglavljju o poetskoj zbirci **Devesilje** (objavljenoj 1900) – Laza Kostić se, uz očigledne ironične aluzije, osvrće na ključnu, naslovnu reč te zbrike (odnosno na njenu značenjsko-mitološku auru) sledećim rečima:

... Devesilje? Meni se čini da to dosad nije bila nikakva lekovita trava. Zagledao sam u »Rječnik« (svakako Vukov »rječnik – prim. S.D.) i tamo nadoh: devesil, m. devesilje, n. (u

⁸⁸V. Predrag I. Vučković, *Istorija moderne srpske književnosti*, Beograd 1986, passim.

⁸⁹Doduše, još ranije se kod nas pojavila jedna važna književnoistorijska sinteza, *Istorija srpske književnosti Stojana Novakovića* (1871) no u njoj se Koder čak ni ne помиње.

⁹⁰Toldija, spev Jovana Aranđeja, preveo Zmaj Jovan Jovanović, Novi Sad 1910, str. 161. Inače, Zmaj je prevede iz ovog speva objavljivao u »Letopisu Matice srpske« već tokom 1896. i 1897.

C.G.) nekakva trava, od koje kažu da stoka u proljeće protoci krvlju, *urt kraut, herbae genus (Seseli rigidum W. K.)*.

— Sve koješta! Zar nisi čuo pesnika (citat je iz Žmajevo Devesilja — prim. S. D.):

Devesilje, melem-bilje —
Zaljeva ga gorska vila.
Slušao sam, vjeruje se,
Da j' u njemu devet sila.

— Devet sila — devet sila — ? Kao da sam to već nekad negde čuo.

— Mogao si i čitati. Ako se dobro sećam, spominje se ta »etimologija« u »Romoranci«. Kao da se sećam jednog stihu iz te čudnovate knjižice još čudnovatijeg pisca:

Devesilje, i ti si mi bilje! —

— Iz »Romoranke« našeg starog osobenjaka i pravog bohéma Đorda Markovića? Može biti i biće da je sasvim nalik na njega. To mi ništa ne smeta, pristajem i na tu »tolkovku«...⁹²

Iz ovog Kostićevog dijaloga jasno se vidi u kom je pravcu uperena oštrica njegove ironije: navedeno mitološko-simboličko značenje devesilja Zmaj nije mogao upoznati iz postojećeg narodno-jezičkog materijala (u tom smislu Kostić se poziva na najrepresentativniji zbornik takvog materijala, Vukov Rječnik), ovo značenje plod je Koderove pesničke imaginacije i Zmaj ga je preuzeo iz Romoranke; Laza Kostić, očito, ovdje dovodi u sumnju originalnost našeg tadašnjeg poetskog barda Zmaj Jove. Može li se pretpostaviti da citirani Kostićev iskaz o Žmajevo ugledanju na Koderu krije i jednu oštiju aluziju, koja nije vezana isključivo za Romoranku, aluziju na

lističkim (pa i utilitarnim) pretpostavkama o jezičko-značenjskoj jasnosti, logičko-smisaonoj razumljivosti i neophodnoj funkcionalizaciji književnosti, oni zapravo nisu bili estetski i intelektualno spremni za afirmaciju onih komponenti i tokova u srpskoj književnosti koji ne samo da su mimoilazili i napuštali tu preovladajuću, kanonizovanu, oficijalno »legalizovanu« (i favorizovanu!) paradigmu, nego su je i suštinski dovodili u pitanje, odnosno — potencijalno ili stvarno — dekonstruisali. Tako Jovan Skerlić, tada svakako najugledniji, a potom još duго najuticajniji srpski kritičar i istoričar književnosti u svom čuvenom odsečno-autoritarnom maniru iznosi više nego porazan sud o Koderovom stvaralaštvu; po Skerliću, ovaj jezičko-umetnički čudotvorac bio je »Po potrebi učitelj jezika i učitelj mačejanja, a u izgubljenim trenucima i simbolički pesnik«, koji je — poput Sime Milutinovića Sarajlije i Laze Kostića — »navukao ludacku kapu na glavu srpskog rečnika«, napisavši Romoranku, »najludu knjigu našega romantizma« (sva podvlačenja — S.D.). Samu Romoranku Skerlić je procitao kao »mutan simboličan opis života ptica i insekata«, kao knjigu ispisanoj »jednim neverovatnim, nečuvenim jezikom« koji karakterišu »žonglerske reči«, »natrpne kovanice« i uopšte jedan »bolesno originalni rečnik« što ga je »zbunjeni pisac iz svoje zamučene glave vadio«; sve u svemu, za našeg velikog kritičara Romoranka nije ništa drugo do »polusumanuta knjiga«,⁹³ (sva podvlačenja — S.D.). Šta je, zapravo, smetalo Jovanu Skerliću u jezičko-umetničkoj praksi Đorda Markovića Koderu, da se — parafrazirajmo samog kritičara — tako nečuvenim jezikom, dalekim naučnom, književno-istorijskom diskursu, prosti okomio na pesnika kojeg i nije smatrao pesnikom po vokaciji već učiteljem što se tek u »izgubljenim trenucima« (gotovo iz hobi-

KODERU U ČAST — POSLE 100 GODINA

Uponedeljak, 8. aprila ove godine obeležena je 100-godišnjica smrti najoriginalnijeg srpskog pesnika Đorda Markovića Koderu. Po njen (pored groba Jaše Ignjatovića) prvi put je neko u Novom Sadu javnim dogadjajem posvetio pažnju ovom nepravedno znamaranom i zapostavljenom pesniku. Sava Damjanov, književnik iz Novog Sada koji je inicirao i organizovao obeležavanje Koderove smrti spada u onaj mali krug književnih teoretičara koji pišu o životu i delu Koderu. Namereno je obeležavanje godišnjice organizovano, uostalom i ovaj naš skup koji je sve drugo sa ne 6. aprila (na dan smrti) već 8. aprila na dan Koderove sahrane. Iz starih novina se saznaće da je na Koderovo sahrani bilo 7–8 ljudi. Koder je želeo da bude sahranjen u Novom Sadu ali grad nije ispunio amanet pesnika: to se vidi ne samo iz broja prisutnih na njegovoj sahrani već i iz činjenice da nemarom grada njegov grob nije obeležen, a kasnije je i preseljen tako da se sada više ne zna gde se nalazi.

Tako su se novosadski pisci 8. aprila sastali Radulović, Nenad Grujičić, Ivan Negrišorac,

na mestu za koje se misli da je Koder sahra-

Zoran Đerić, Vojislav Karanović, Láslo Blaško-

vić, Miliivoj Nenin i dr. Uveće je na Tribini mladih, na književnoj tribini koju ureduje Zoran

Dérić održan program »U slavu i spomen Đo-

rđa Markovića Koderu«. O životu i delu pesni-

čaka govorili su Sava Damjanov i filozof Alek-

sandar Petručić. Sava Damjanov je istakao da

veruje da predstoji neko vreme kada će Koder

početi da se čita u novom ključu koji je za pes-

nika mnogo bitniji — u ključu intertekstual-

nosti. Na tribini su se čule i zanimljive anegdo-

te i legendе o Koderovom životu. Svakako je

poštovanje Koderove stihove. Iz poštova-

nja prema Koderovom delu pisci su pročitali

neke od svojih tekstova. Govorili su Selimir

Gordana Draganić

činjenicu da su Koderovi rukopisi, nakon njegove smrti, neko vreme bili kod Žmajevo brata Mite Jovanovića (što se znalo, jer je zabeleženo i u tadašnjem »Javoru«⁹³), tako da je naš poetski bard imao šansu da detaljniji uvid i u druge spevove »starog osobenjaka i pravog bohéme-a« (od kojih jedan nosi upravo naslov Devesilje i sadrži razgranatu mitološko-magijsku florealnu simboliku)? I nije li nam tu, možda i nehotice (tj. želeći prevažhdino Zmaja da predstavi kao kompilatora), otkrio tajnu poznog Žmajevo pesničkog opredeljenja (vezanog za Snovatice i Devesilje), koje je — s obzirom na nagoveštena ishodišta — moralno dovesti i do delimičnog ublažavanja njegovog stava o Koderovim jezičko-umetničkim potencijalima? S druge strane, izvan ovih, nesumnjivo zanimljivih i izazovnih nagoveštaja o Žmajevoj specifičnom recepcijском odnosu prema Koderovom delu, valje zapaziti jedan važan moment koji se tiče samog Kostićevog odnosa prema Koderu: on čak i u starosti pamti stih objavljen četiri decenije ranije u Romoranci (verovatno ne i jedino taj koji je citirao), ali i nedvosmisleno naglašava da mu — za razliku od Jovana Subotića — pesničko ugledanje na Koderu, »ništa ne smeta«, da »pristaje na tu tolkovku«, kao što — uopšte posmatrano — bez racionalističke skepsi i ironičnog podcenjivanja — pominte tu čudnovatu knjižicu i njenu »etimologiju« (pri čemu atribut »čudnovata« ovde zvuči sasvim pozitivno). Zapravo, ni najmanje ne iznenađuje što je — iz perspektive vlastite poetike i svog književnog ukusa — Laza Kostić pokazao sluh za Koderove »etimologije«, posebno s obzirom na njihovu poetsko-jezičku inovativnost (kojoj je, kao što znamo, i sam težio stvarajući svoje čuvene kovanice); tokom vremena, pesništvo »starog osobenjaka i pravog bohéme-a« moralno je Lazi Kostiću postajati sve bliže od Žmajevo...

Ipak, uzgredno iskazan tolerantan, pa i (implicite) pozitivan — dakle, netipičan — recepcijiski odnos Laze Kostića prema stvaralaštvu Đorda Markovića Koderu nije bio u duhu naše književnoistorijske misli s početka ovog veka, nije bio blizak stavovima naših tadašnjih literarnih prosuditelja (i presuditelja), koji uostalom ni samog Kostića najčešće nisu naročito uvažavali, niti ga smatrali dovoljno ozbiljnim za sopstveno poimanje književnosti. Naslednici jedne više ili manje modifikovane, ali u suštini vukovske linije, sa karakterističnim raciona-

ja!) bavi i poezijom; što je tog nesumnjivo obrazovanog i darovitog čoveka navelo da Koderovo stvaralaštvu »tumači« epitetima kao što su ludačko, najlude, bolesno, zbunjeno, žonglersko, zamučeno, polusumanuto

Svakako najpre sam Koderov »neverovatni, nečuveni jezik« koji je on doživljavao kao svojevoljno i hirovito »gužvanje jezika«, kao izbegavanje »prave reči« (tj. direktnog, transparentnog poetskog govora) u ime »usiljenog, izveštačenog, lažnog« traženja »figura, metafora, perifraza«, kao puko »izvrtanje smisla onih reči — prim. S.D.) koje postoje i nepotrebno stvaranje — »u čudljivoj i detinjastoj mašti« — »čudnih i smešnih kovanica«⁹⁴; takva licentia poetica, takvo odstupanje od izvesnog poetsko-jezičkog (pa i opštejezičkog) standarda bilo je apsolutno neprisvratljivo za stroga skerličevsko-bogdanpopovićeva merila, koja su tada, početkom dvadesetog veka, apsolutno dominirala srpskom literarnom scenom, a koja su podrazumevala jezičko-stilsku preciznost, čistotu, celovitost lepotu, određenost i jasnost. Ništa manje neprisvratljivo, u istom ovom kontekstu, nije bilo ni neuvhvatljivo tematsko-značenjsko obilje i apstraktno osciliranje Koderovog teksta, ono mutno, simbolično morenenje tih stihova u kome je naš kritičar uspeo sagledati samo »opis života ptica i insekata« da istovremeno nije ni naslutio kako iza toga egzistiraju dublje magijsko-mističke i mitološko-kosmološke dimenzije. Uostalom, ako se prisjetimo Skerlićeve recepcije jednog znatno manje hermetičkog, ali takođe mutno-simboličkog pesnika, Vladislava Petručića Disa, onda nas neće iznenaditi žestina i dubina njegovog opiranja Koderovim jezičko-semantičkim lavirintima, koji su za Skerlića — književnog poštovaoca čvrsto determinisanog Smisla, ali i mogućnosti (kulturno-političke i sl.) funkcionalizacije tog Smisla — svakako bili i nesvrhoviti i sasvim nepojmljivi. Jednostavnije rečeno, za Jovana Skerlića i njegov horizont očekivanja Koderovo stvaralaštvu zaista je i bilo samo puki konglomerat nerazumljivih »zamršaja«, koje je »zbunjeni pisac iz svoje zamučene glave vadio«. Naravno, sve to ne osporava činjenicu da je Skerlić u Omladini i njenoj književnosti (ipak!) unekoliko bio »na pravom tragu, postavljajući Koderovo djelo književnoistorijski u određene pravce razvoja srpske književnosti«⁹⁵. tj. (nastavak će se...)

⁹²Jovan Subotić, Život dr-a Jovana Subotića (autobiografija), II deo (Proljet), Novi Sad 1902, str.70–71.

⁹³Laza Kostić, Knjiga o Žmaju, Beograd 1984, str. 436.

⁹⁴V. rubrika Razno, Javor, g. XVIII, 1891, br. 34, str. 544.

⁹⁵Jovan Skerlić, Omjadina i njena književnost, 1906, str. 417–418.

⁹⁶Jovan Skerlić, Navelo, str. 416–417. Poslednje citirane Skerlićeve opiske odnose se na čitavu jezičko-poetsku orientaciju čiji su najrepresentativniji predstavnici bili Sarajlija, Koder i Kostić.

⁹⁷Dušan Ivanić, Saradnica Đorda Markovića Koderu, Đorde Marković Koder, Romoranka, Beograd (Gornji) Milanovac 1986, str. V.